

Pavel Holländer, Dokazovanie v práve (miera dokazovania ako večný rébus?)

Racionalistická predstava pravdy se postupně na přelomu 18. a 19. století stává součástí právního myšlení, a to v již zmíněné dichotomii formální a materiální pravdy. 19. století i počátek 20. století se pak už plně hlásí k zásadě materiální pravdy. Ilustrací této skutečnosti z oblasti judičiální argumentace je rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 11. května 1927 [Boh. A 6541/27 (10116/27)]. K zásadám, které ovládají řízení správní, se dle uvedeného rozhodnutí řadí „především zásada materiální pravdy, neboť rozumí se samo sebou, že, spojuje-li norma s určitou skutkovou podstatou určité právní účinky, musí tato skutková podstata být zjištěna, aby úřad svým výrokem mohl autoritativně vysloviti, že právní účinky normou zamýšlené nastaly nebo nastati mají.“ Pro proces samotný je pak rozhodující průmět zásady materiální pravdy do procesních zásad. Jelikož ve zmíněné věci rozhodoval soud správní, judičiální analýza takového průmětu týkala se řízení správního: „Souběžně se zásadou oficiosnosti ovládáno jest řízení správní ovšem i zásadou slyšení stran, podle které straně procesní musí býti poskytnuta příležitost, aby při zjišťování skutkové podstaty mohla spolupůsobiti a uplatniti skutečnosti a průvody pro ni svědčící.“¹

Uvnitř procesního prostředí vědeckého i judičiálního probíhá dále debata o vztahu pravdivosti a pravděpodobnosti, pravdivosti a vnitřního přesvědčení soudce, pravdivosti a praktické jistoty: „Odmítnutím legální teorie důkazní však nekončí odvěky spor o řešení dilematu, má-li být v civilním procesu v souvislosti s dokazováním položen důraz na subjektivní přesvědčení soudce, anebo na objektivní zjištění pravděpodobnosti sporných skutečností, k jehož dosažení je volná úvaha soudce pouze účinným prostředkem. Nyní tento spor již samozřejmě neprobíhá na úrovni posuzování kladů a záporů zákonné teorie důkazní na straně jedné a zásady volného hodnocení důkazů na straně druhé. Povaha tohoto sporu se stala jemnější a subtilnější a formy jeho řešení nabyly jiný charakter. V současné teorii i praxi civilního procesu je to především spor mezi zastánci subjektivní a objektivní teorie míry důkazu... Rozdílly se ovšem projevují i v různém chápání zásady volného hodnocení důkazů.“²

Vývoj filosofie, vývoj vědy ve 20. století ukázal složitost chápání kategorie pravdivosti, v rámci korespondenčních koncepcí pravdy směřoval od jejích silných k jejím oslabeným verzím. Právní myšlení jako by toto směřování kopírovalo, jako by v něm probíhal analogický vývoj, přičemž lze předpokládat, že rozhodující většina teoretiků procesního práva či soudců, autorů klíčových rozhodnutí v oboru důkazního práva, nebyli a nejsou důvěrnými znalci filosofického myšlení.

V oboru trestního práva procesního vyjádřil uvedený trend uvažování v letech čtyřicátých Vladimír Solnař, dle něhož zásada materiální pravdy „vyjadřuje, že trestní proces usiluje o zjištění pravé skutečnosti a nespokojuje se s tím, co strany, třeba souhlasně, za pravdu uznávají (tak zásada

---

¹ Dále pak v této souvislosti konstatuje následující: „Leč tato povinná procesní součinnost stran neodstraňuje zásadu materiální pravdy a z ní plynoucí oficiosnost řízení správního, zejména nezbavuje úřad povinnosti, aby oficiosně zjistil potřebný skutkový základ svého úředního aktu. Z povinné procesní součinnosti stran ovšem vyplývá, že nelze úřadu správnímu vytýkati jako vadu řízení, nehleděl-li ke skutečným jemným, jež podle povahy věci jen strana sama mohla uvést, nebo k průvodům, kteréž jen ona sama mohla nabídnouti nebo produkovati. Označila-li však strana s dostatečnou určitostí prostředky průvodní, jež úřad bez další součinnosti strany v rámci své úřední působnosti může opatřiti, brání oficiosní povaha správního řízení úřadu, aby svoji povinnost, zjistiti potřebný podklad pro svůj výrok, přesunoval stranu procesní, zejména když na jedné straně opatření prostředku průvodního úřadem samým nestaví se v cestu mimořádné překážky, jichž překonání vyžadovalo by úkonů s požadavkem procesní ekonomie nesrovnatelných, kdežto na druhé straně opatření průvodního prostředku stranou samou je pro ni břemenem neúměrným, nutíc ji používati pomoci odborné, jež alespoň všeobecně v řízení správním stranám právě proto předepsána není, že náležitá součinnost úřadu činí ji postradatelnou.“

² MACUR, J. *Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení*. Brno 2001, s. 111.

pravdy formální). Jde tu o zjištění t.zv. historické jistoty, která je totožná se značným stupněm pravděpodobnosti.“³

V letech šedesátých 20. století pak v oboru právní teorie Ota Weinberger nahrazuje pojem pravdivosti pojmem praktické jistoty.⁴ Tato linie teoretických úvah byla potvrzena i jejím promítnutím do teorie občanského práva procesního Josefem Macurem: „Právo je ryze praktickým oborem sloužícím společenskému životu. ... V praktické činnosti tedy nelze dosáhnout absolutní jistoty poznání, lze však dosáhnout tzv. praktickou jistoty. ... Poznání, kterého dosahuje soud v rámci občanského soudního řízení, není a nemůže být poznáním absolutním. Materiální pravda není absolutní pravdou ani absolutní jistotou. Má pravděpodobnostní charakter, ale jde o pravděpodobnost určité kvalitativní úrovně, kterou lze ztotožnit s praktickou jistotou. Není důvodu, aby v právní vědě a v právní praxi bylo odmítáno toto pojetí, které je běžné a plně se osvědčuje v oblasti techniky, ekonomie, zdravotnictví apod.“⁵

Uvedenému trendu doktrinárních úvah postupně odpovídají i legislativní texty. Tak byla novelizací trestního řádu provedenou zákonem č. 292/1993 Sb. zakotvena zásada zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností, což je de facto negativním způsobem formulovaný požadavek praktické jistoty.

Pojem praktické jistoty (resp. zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností) vyjadřuje psychologicko-praktickou hranici poznání. Vyjádření vyžadované meze aproximativnosti přiblížení se k pravdě nemění ale nic na noetické analýze procesu dokazování.

Pojem materiální pravdy (jako kontrapozici k pojmu pravdy formální) lze přitom vyjádřit tezí, dle níž materiální pravda v právním myšlení odpovídá korespondenčním teoriím pravdivosti, pravda formální pak teoriím procedurálním. Pojem pravdivosti, jak je chápán v korespondenčních teoriích, znamená pak popis struktury noetického procesu, tj. procesu poznávání, nikoli ale představu poznání pravdy v její úplnosti (a konečnosti). Ve filosofii je konec konců takováto představa po fundamentálních objevech Kurta Gödela dnes již neudržitelná.⁶ Korespondenční koncepce pravdivosti (v jejich silnějších i oslabených verzích), jež se v právním myšlení zrcadlí v představě materiální pravdy, nutno z uvedených důvodů interpretovat ve smyslu aproximativním, ve smyslu limitním, tj. ve smyslu úsilí přiblížit se shodě myšlenky se skutečností v té míře, jež odpovídá požadavkům jak ověřování, tak i falsifikování, které je možné v určité době na tuto míru přiblížení položit.

Vnitřní racionalita procesního právního myšlení tradičně zrcadlí uvedené napětí mezi požadavkem pravdivosti a neúplností lidského poznání v institutu obnovy řízení. Přesně v této souvislosti konstatuje Vladimír Solnař: „Právní moc soudního rozhodnutí je v zájmu materiální pravdy prolomena za podmínek obnovy trestního řízení.“⁷ Institut obnovy řízení je tedy pojmově spjat s kategorií neúplnosti poznání. Je spjat s akceptováním skutečnosti, že jakkoli jsou náročné podmínky pro pravdivostní hodnocení provedených důkazů, opodstatňujících vyvození skutkových závěrů a na jejich základě závěrů normativních, nelze nikdy přijmout představu o „absolutní“ pravdivosti výsledku takového hodnocení. Z pohledu argumentu spravedlnostního nutno tudíž konstruovat procesní prostředek, jenž umožňuje zvrátit i pravomocné rozhodnutí, objeví-li se nova, tj. nové skutečnosti anebo nové důkazy, jež jsou s to samy o sobě anebo ve spojení s důkazy provedenými dříve postavit věc do jiného světla (a jež nebyly uplatněny v původním řízení bez zavinění jeho účastníků).

³ SOLNAŘ, V. *Učebnice trestního řízení*. Praha 1945, s. 15.

⁴ WEINBERGER, J. *Logické a metodologické základy důkazu v oboru práva*. Stát a právo, 1967, č. 13, s. 202.

⁵ MACUR, J. *Dokazování a procesní odpovědnost v občanském soudním řízení*. Brno 1984, s. 69.

⁶ Ke Gödelově teorémě neúplnosti viz NAGEL, E./NEWMAN, J.R. *Gödel's Proof*. New York 2001. Cit. dle českého překladu: *Gödelův důkaz*. Brno 2003.

⁷ SOLNAŘ, V. *Učebnice trestního řízení*, pozn. 72, s. 176.

Pro současnost je pak příznačný nárůst skepse k možnostem přiblížit se v soudním procesu v důkazním řízení hodnotě pravdivosti. Ilustrací nechť je v této souvislosti konstatování Matthiase Jahna, profesora trestního práva právnické fakulty Goetheho univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem: „Z mé soudcovské zkušenosti plyne, že idea, dle níž člověk v trestním řízení prostřednictvím namáhavého hledání rekonstruuje pravdu, je bajka. Ve skutečnosti se pravda vytváří společně se všemi účastníky procesu podle pravidel trestního řádu. Cílem může být reálně pouze to, že optimální účast každého v procesu může tak účinně ovlivňovat různé postoje, že nakonec je přijat výsledek, který je přijatelný pro objektivní pozorovatele nebo čtenáře. Slovo ‚hledání‘ pravdy je však naivní. V trestním řádu máme mnoho pravidel, které dokonce výslovně zakazují toto vyhledávání, jako je například nepřípustnost důkazu. Starou ideu, že trestní proces odráží věrně realitu, nutno odmítnout. Spíše bychom měli být skromnější: na konci trestního procesu vyvstává nejpravděpodobnější verze pravdy, nikoli ale jediná pravda. Jedinou pravdu nelze v trestním řízení dosáhnout.“⁸

V čísle 12 ročníku 2013 Bulletinu advokacie byly publikovány na téma kontrapozice pravdivosti a pravděpodobnosti v dokazování dva příspěvky. Autor prvního z nich, profesor Univerzity Karlovy v Praze Luboš Tichý se staví na pozici preferující jako hledisko míry dokazování kategorii pravděpodobnosti: „pravděpodobnost je určitým stupněm pravdy. K nejvyšší míře pravdivých rozhodnutí dospějeme jen a právě tehdy, budeme-li se přidržovat pravděpodobnosti. ... Důkaz je třeba chápat jako důkaz pravděpodobnosti, rozsudek jako úsudek či soud pravděpodobnostní. Různě však je zodpovídána otázka, jaký stupeň pravděpodobnosti musí být dosažen, aby soudce mohl považovat určitou skutečnost za prokázanou. Zde existuje celá řada přístupů, zásadně však jde o dva modely: učení o přesvědčení o vysoké pravděpodobnosti nebo doktrína o převažující pravděpodobnosti. Oba modely se odlišují v podstatě jen v hranici rozhodování, která je stanovena rozdílně. Z hlediska závěru důkazního řízení, tedy hodnocení důkazů, je každý důkaz důkazem pravděpodobnosti, a nikoliv důkazem pravdy. Tento závěr logicky vyplývá z toho, že ex post až na nepatrné výjimky tzv. objektivního důkazu četnosti nelze potvrdit jev, jenž se v minulosti udál. Relevantní je tedy otázka míry přiblížení se „pravdě“ či odchylky od ní. ... volné hodnocení důkazů je ve skutečnosti založeno na pravděpodobnostním úsudku. K tomuto objektivnímu pojetí důkazu přistupuje jeho subjektivní stránka. Ta se projevuje v přesvědčení soudce o tom, že stupně pravděpodobnosti požadovaného pro zjištění určité skutečnosti již bylo dosaženo.“⁹ Analyzuje nový občanský zákoník Luboš Tichý rozlišuje „tři pravděpodobnosti skutkové podstaty NOZ“, a to „prostá, či relativní“ ve výši 40%, „vysoká“ ve výši 80%, „blíží se jistotě“ ve výši 90%“.¹⁰ Na rozdíl od Luboše Tichého, autor příspěvku druhého, Reinhard Greger, emeritní profesor Univerzity Erlangen-Norimberk, jenž věnoval problematice vztahu pravdivosti a pravděpodobnosti v dokazování svoji disertační práci,¹¹ zastává pozici přesně opačnou: „V důkazním právu nemá pojem pravděpodobnosti právo na existenci. Soudce může založit své rozhodnutí jen na takových tvrzeních, o jejichž pravdivosti je přesvědčen. Je-li podání důkazu pro určité skutečnosti spojeno typicky s jistými potížemi, lze k tomu přihlížet jen před provedením důkazu. Zde přichází v úvahu:

- přenesení důkazního břemene nebo pouze břemene tvrzení na druhou stranu sporu;
- takové pojetí nebo výklad materiálního práva, které umožňuje usnadnění důkazu;

⁸ JAHN, M. *Richterliche Überzeugungsbildung „Die Suche nach der Wahrheit wäre naiv“*. Legal Tribune Online, 11.01.2011, <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/richterliche-ueberzeugungsbildung-die-suche-nach-der-wahrheit-waere-naiv/>.

⁹ TICHÝ, L. *Pravděpodobnost v hmotném právu a míra důkazů (skica o možné změně paradigmatu v NOZ)*. Bulletin advokacie, č. 12, 2013, s. 30-31.

¹⁰ Tamtéž, s. 32.

¹¹ GREGER, R. *Beweis und Wahrscheinlichkeit. Das Beweiskriterium im allgemeinen und bei den sogenannten Beweiserleichterungen*. Köln 1978.

- upuštění od příslušného znaku skutkové podstaty.¹²

V současné střední generaci českých procesualistů pak Petr Lavický směřuje ke snaze o spojení subjektivní a objektivní teorie míry důkazů. Dle něj „skutkové tvrzení lze považovat za prokázané, pokud je soudce vnitřně přesvědčen o jeho pravdivosti, tj. nemá-li o jeho pravdivosti rozumné pochybnosti“, přičemž v této konstrukci „subjektivní prvek je zastoupen vnitřním přesvědčením soudce o pravdivosti skutkového tvrzení, objektivní potom požadavkem na to, aby soudce své závěry odůvodnil a aby zdůvodnění nebylo v rozporu s pravidly logického myšlení, přírodními zákony ani zkušenostními prvky“.¹³

Nejvyšší soud v konkurenci kategorií materiální pravdy, pravděpodobnosti a praktické jistoty postavil se na stanovisko propojení první a třetí z nich, pravděpodobnost jako míru dokazování nepřijal (rozsudek sp. zn. 21 Cdo 2682/2013): „Výsledky hodnocení důkazů umožňují soudu přijmout závěr o pravdivosti skutečnosti, která je předmětem dokazování, jestliže na jejich základě lze nabýt jistoty (přesvědčení) o tom, že se tato skutečnost opravdu stala, aniž by o tom mohly být rozumné pochybnosti. Vytvářejí-li výsledky hodnocení důkazů podmínky pouze pro úsudek, že je možné (více či méně pravděpodobně), že se dokazovaná skutečnost stala, a připouštějí-li tedy i možnost (větší či menší pravděpodobnost) toho, že se dokazovaná skutečnost naopak nestala, nelze učinit závěr o pravdivosti této skutečnosti. V takovém případě soud rozhodne – jak vyplývá z výše uvedeného – v neprospěch toho účastníka, v jehož zájmu bylo podle hmotného práva prokázat tvrzenou skutečnost. Nejvyšší soud České republiky proto dospěl k závěru, že skutečnost prokazovanou pouze nepřímými důkazy lze mít za prokázanou, jestliže na základě výsledků hodnocení těchto důkazů lze bez rozumných pochybností nabýt jistoty (přesvědčení) o tom, že se tato skutečnost opravdu stala (že je pravdivá); nestačí, lze-li usuzovat pouze na možnost její pravdivosti (na její pravděpodobnost). Z uvedeného vyplývá, že právní názor odvolacího soudu, že k prokázání určité skutečnosti stačí, aby „předmětný skutkový závěr bylo možné s velkou mírou pravděpodobnosti připustit“, a že v případě prokazování rozhodné skutečnosti nepřímými důkazy nemusí tyto důkazy tvořit zcela uzavřenou soustavu, která nepřipouští jiný skutkový závěr než ten, k němuž soud došel, ale že postačuje, jestliže k tomuto závěru vedou „s velkou mírou pravděpodobnosti“, není správný.

Ústavní soud však v určitém kontextu vymezil hlediska odlišná (nález sp. zn. I. ÚS 173/13): v případě prokázání jednání v duševní poruše za účelem zneplatnění takového jednání považuje požadavek pravdivosti za nepřiměřený, jelikož „narušuje spravedlivou rovnováhu mezi relevantními protichůdnými zájmy a v důsledku porušuje právo na ochranu majetku osob s duševním postižením, pokud daným jednáním byl negativně zasažen majetek těchto osob.“ Ústavní soud odmítl Nejvyšším soudem vyžadovanou míru dokazování: „...standard stanovený v judikatuře Nejvyššího soudu pro aplikaci § 38 odst. 2 občanského zákoníku, který vychází z jeho judikatury sahající až do roku 1971, kdy občanské soudní řízení ovládala zásada materiální pravdy a soudy měly rozhodovat na základě „skutečného stavu věci“, nereflektuje reálně existující těžkosti při dokazování. Vyžadování, aby skutkový závěr mohl být učiněn „zcela jednoznačně“ a „bez jakéhokoliv náznaku pravděpodobnosti“ je skutečně až na hranici nemožnosti takového prokázání. „Zcela jednoznačně“ naznačuje, že nemůže být myslitelný žádný jiný závěr a „bez jakéhokoliv náznaku pravděpodobnosti“ je již explicitním ekvivalentem stoprocentní jistoty. Avšak absolutní, stoprocentní jistoty ... dosáhnout nelze a nelze ji vyžadovat ani v trestním právu. ... Ústavní soud shledává důkazní standard „zcela jednoznačného skutkového závěru“ a „bez jakéhokoliv náznaku pravděpodobnosti“ používaný v ustálené judikatuře Nejvyššího soudu pro prokázání jednání v duševní poruše za účelem zneplatnění takového jednání za nadměrně vysoký.“ V obecnosti pak dokonce vyslovil tezi, dle níž „žádné skutkové okolnosti, které již odezněly, nelze následně, ex

¹² GREGER, R. *Důkaz a pravděpodobnost*. Bulletin advokacie, č. 12, 2013, s. 34.

¹³ LAVICKÝ, P. *Důkazní břemeno v civilním řízení soudním*. Praha 2017, s. 35-36.

post, prokázat s absolutní jistotou. Vždy půjde o otázku určité míry pravděpodobnosti ... Absolutní jistota je tedy důkazní standard, který není možno v soudním řízení aplikovat, neboť by při tom důkazní břemeno prakticky nebylo možno unést“. Ústavní soud tím nepřijal koncepci materiální pravdy, ani koncepcie praktické jistoty, nýbrž se postavil na stanovisko koncepcie „vysoké“ pravděpodobnosti. Argumentoval dvěma důvody: prvním byla nedosažitelnost poznání pravdy a stejně tak nedosažitelnosti „jistoty“, druhým pak ochrana práv jednoho z účastníků občanského soudního řízení, jenž je považován za stranu z důvodů „objektivních“ slabší. Čili soudem konstatovaná „nerovnost“ procesních stran má za následek nerovnost v požadované důkazní míře při unesení důkazního břemene.

Na zásadní úskalí kategorie pravděpodobnosti jako kritéria míry dokazování v právu trestním poukazuje Wolfgang Frisch, emeritní profesor právnické fakulty Univerzity Alberta Ludwiga ve Freiburgu: „k ospravedlnění (legitimování) odsouzení a potrestání obžalovaného nikdy nemůže postačovat nějaká pravděpodobnost“. ¹⁴ Dodejme, že nelze odůvodnit přesné procentuální určení požadované výše pravděpodobnosti, jakož i stanovit metodu vedoucí k jejímu určení. Jediné, co Frisch považuje z úvah o hledisku pravděpodobnosti jako míry dokazování za hodné „vážně míněné diskuse“, je myšlenka „pravděpodobnosti hraničící s jistotou“, avšak i v této souvislosti upozorňuje na „nejasnost“ této konstrukce, a to po té, co si klade otázku, „co vlastně činí z pravděpodobnosti ‚pravděpodobnost hraničící s jistotou‘?“. ¹⁵ Frisch na tomto místě postuluje požadavek posouzení konkurujících si hypotéz skutkových zjištění na základě důvodů, jež jsou „intersubjektivně srozumitelné“ a jež se opírají o logiku (zákony myšlení) a o znalost zkušenosti. ¹⁶ Poznamenejme na tomto místě, že hlediska intersubjektivní, či objektivní jak u Frische, tak i u Lavického, a to ať již vědomě nebo čerpaje ze sekundární, resp. terciální literatury, jsou variacemi na nikoli „Diabelliho“, nýbrž „Savignyho valčík“ - jde o hlediska mající oporu v „obecných zákonech myšlení, zkušenostech a lidských znalostech“. ¹⁷

Vraťme se ale k judikatuře Ústavního soudu ČR. V jiné souvislosti se Ústavní soud postavil na stanovisko „vnitřního přesvědčení soudce“ (nález sp. zn. II. ÚS 4266/16): „Soudce totiž musí být vnitřně přesvědčen o určité skutečnosti, aby mohl vynést rozhodnutí, kdy míru ‚přesvědčení‘ soudu nelze předem určovat, protože soudce je při rozhodování nezávislý a je vázán pouze zákonným příkazem, který mu ukládá zásada volného hodnocení důkazů respektovat. Podstatou volného hodnocení důkazů je takto myšlenková činnost soudce, kterou tvoří takové elementy, jako jsou např. průměrné životní zkušenosti každého člověka, osobní životní i profesní znalosti a zkušenosti soudce a zvláštní poznatky zjištěné při projednávání konkrétní věci (srov. např. nález sp. zn. III. ÚS 464/99). Tato zásada volného hodnocení důkazů přitom stanoví způsob, kterým soudce důkazy hodnotí, a otevírá též prostor pro soudcův svobodný úsudek, čímž vytváří příznivé prostředí pro vnitřní přesvědčení soudce o dostatečné míře důkazů potřebných k rozhodnutí ve věci (např. nález sp. zn. I. ÚS 1428/13).“

Vymezování kategorie vnitřního přesvědčení na pozadí „průměrných životních zkušeností“ ¹⁸ soudce nabízí celou řadu pěkných příkladů ze soudní praxe. Nedá mi nezmínit alespoň dva z nich:

V noci ze dne 6. na 7. prosince 2001 došlo před restaurací „Slunce“ v Plzni k loupeži, při níž byla oběti odcizena taška, peněženka a kožená bunda. Poškozený z místa činu odjel taxíkem do

¹⁴ FRISCH, W. *Beweiswürdigung und richterliche Überzeugung*. Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik, Nr. 10, 2016, s. 710.

¹⁵ Tamtéž, s. 711.

¹⁶ Tamtéž, s. 713.

¹⁷ SAVIGNY, C.F. von *Die Prinzipienfrage in Beziehung auf eine neue Strafprozessordnung*. Berlin 1846, s. 65.

¹⁸ Ke kategorii zkušenosti jako kritériu volného hodnocení důkazů viz: KRAATZ, E. *Der Einfluss der Erfahrung auf die tatrichterliche Sachverhaltsfeststellung: Zum „trafprozessualen“ Anscheinsbeweis*. Berlin 2011; SCHWEIZER, M. *Beweiswürdigung und Beweismaß*, pozn. 18, s. 368 a násl.

centra města, odkud zavolal policii. Asi dvě hodiny po loupeži, na místě jejího spáchání, stojí vedle několika policejních automobilů se zapnutými majáky, za přítomnosti mnoha policistů, pak označil dva kolemjdoucí za pachatele. Obhajoba vznesla vůči pravdivosti hodnocení provedených důkazů a vůči zjištění skutkového děje pochybnosti. K identifikaci obviněných poškozeným namítla nepravděpodobnost jejich návratu na místo činu, na kterém byla přítomna policejní auta i řada policistů, k zaplacení úhrady za jízdu taxíkem poukázala na tvrzené odcizení peněženky (jež, nota bene, nebyla Policií nalezena). V rozsudku ze dne 25. června 2002, sp. zn. 1 T 13/2002, se s námitkami obhajoby Okresní soud v Plzni vypořádal lakonickou poznámkou: „Jen na okraj možno připomenout i nepsanou zásadu, že ‚pachatel se vrací na místo činu‘, což nemusí být jen ze zvědavosti nebo z obavy, jak se vede napadené oběti. ... Není na místě ani podiv obhajoby nad tím, že poškozený měl mít část peněz, z nichž zaplatil tehdy vozidlo taxi, odděleně od ostatních peněz v kapse kalhot (i předseda senátu nosí veškeré mince – mnohdy ve vyšší výši než poškozený v daném případě – v kapse svých kalhot)“.

Druhý z případů, v nichž míra dokazování odráží „průměrné životní zkušenosti“ byl již zmiňován v jiné souvislosti, a to s odmítnutím pravděpodobnosti jako kritéria míry dokazování (rozsudek sp. zn. 21 Cdo 2682/2013). Epika této kauzy je zajímavá: Ve věci šlo o žalobu o neplatnost okamžitého zrušení pracovního poměru. Žalobce se přitom dopustil jednání vytykaného mu v okamžitém zrušení pracovního poměru tím, že úmyslně a v opakovaných případech přidával do nápojů jiných zaměstnanců žalované, včetně nadřízeného, konzumovaných na pracovišti, projímadlo. Nalézací a odvolací soud žalobu zamítly, a to vycházejí ze zhodnocení některých nepřímých důkazů (zejména toho, že v osobních věcech žalobce byla nalezena lahvička s projímadlem, které obsahovalo látku pikosíran, zjištěnou v jednom ze vzorků konzumovaných nápojů, a že žalobce, který na pracoviště „vnesl negativní emoce“, měl příležitost projímadlo do nápojů vpravit, neboť je nosil neustále s sebou), z čehož soudy vyvodily závěr, dle něhož „předmětný skutkový závěr bylo možné s velkou mírou pravděpodobnosti připustit“. Nejvyšší soud v kasačním rozhodnutí soudu odvolacímu vytknul skutečnost, nepochybně vycházejí z „průměrné životní zkušenosti“, že do procesu hodnocení důkazů měl zahrnout i výpověď žalobce jako účastníka řízení, v níž vysvětloval okolnost, že u sebe měl na pracovišti projímadlo, svými zdravotními problémy s hemeroidy, a v této souvislosti připomněl, že se odvolací soud měl zabývat tím, zda lze toto vysvětlení vzhledem k povaze žalobcem tvrzených zdravotních potíží považovat za věrohodné.

Na pozadí dalšího konkrétního případu, avšak ve srovnání s nálezem sp. zn. II. ÚS 4266/13 opět hodnotíce důkazní řízení v řízení trestním, se Ústavní soud staví na pozici „nejvyššího možného stupně jistoty“ (nález sp. zn. I. ÚS 520/16): „Trestní řízení vyžaduje ten nejvyšší možný stupeň jistoty, který lze od lidského poznání požadovat, alespoň tedy na úrovni obecného pravidla ‚prokázání mimo jakoukoliv rozumnou pochybnost‘ (srov. např. ... nález sp. zn. IV. ÚS 335/05).“

V již citovaném nálezu sp. zn. I. ÚS 173/13 Ústavní soud pro účely posouzení míry dokazování v civilním řízení argumentuje odkazem na standardy důkazní míry v řízení trestním, a to jednak odkazem na komentářovou literaturu („trestní nauka vychází z premisy, že absolutní pravdu v řízení zjistit prakticky nelze a určitá nejistota bude vždy přítomna (viz ŠÁMAL, P. a kol. Trestní řád. Komentář. 7. vydání. Praha 2013, s. 34)“), a jednak připojením zobecňující doušky: „Je tedy nutno reflektovat, že žádné skutkové okolnosti, které již odezněly, nelze následně, ex post, prokázat s absolutní jistotou. Vždy půjde o otázku určité míry pravděpodobnosti ... Absolutní jistota je tedy důkazní standard, který není možno v soudním řízení aplikovat, neboť by při tom důkazní břemeno prakticky nebylo možno unést.“

Nejvyšší soud ale navzdory judikatuře Ústavního soudu s odstupem dvou let (usnesení sp. zn. 6 Tdo 332/2015) setrvává na odmítnutí pravděpodobnosti jako hlediska míry dokazování: „Největší pravděpodobnost nemůže obstát jako výsledný důkazní standard pro prokázání viny,

jelikož na základě zákona, judikatury i trestněprávní doktríny je za takový standard stabilně považována praktická jistota, neboli jistota bez důvodných pochybností.“

Současnost posuzování míry dokazování u nejvyšších soudních instancí v České republice nabízí tudíž obraz postmoderní dekonstrukce a postmoderní fragmentace: defilují před námi stanoviska klonící se ke koncepci materiální pravdivosti, praktické jistoty, pravděpodobnosti i vnitřního přesvědčení soudce. Vzájemně se míchá argumentace důkazním řízením trestním, důkazním řízením civilním, a nadto se objevuje i nový moment: snížení vyžadované míry dokazování u procesní strany, jež je soudem považována za „slabší“ z důvodů „objektivních“, čímž se ve snížení požadované míry dokazování pro jednu stranu civilního řízení nachází metoda kompenzace této nerovnosti.

v nálezu sp. zn. I. ÚS 733/01, ve shodě se stanoviskem doktrinálním, Ústavní soud vyjmenoval hlediska, představující komponenty hodnocení důkazů v trestním řízení: „Hodnocením důkazů ve smyslu § 2 odst. 6 tr. řádu se rozumí hodnocení věrohodnosti a pravdivosti důkazů, hodnocení jejich závažnosti, jakož i hodnocení jejich zákonnosti.“

Jakkoli jsou v uvedené právní větě atributy hodnocení důkazů vyjmenovány vedle sebe, ve skutečnosti svým smyslem směřují k jedinému cíli. Tímto cílem je ověření pravdivosti určité teze. Věrohodnost (např. svědka, listiny) je faktorem zvyšujícím míru pravděpodobnosti ověřované teze induktivním úsudkem (jde-li o věrohodnou osobu, lze mít za to, že i její svědectví v dané věci je pravdivé, stejně tak jde-li o veřejnou listinu, spojenou nejen s veřejnou autoritou, nýbrž i určitou mírou ověřování osvědčovaných skutečností, lze mít obdobně za to, že její obsah je pravdivý). Závažnost pak znamená objasnění skutečnosti, vypovídá-li důkaz bezprostředně o dokazované tezi anebo z něj lze toliko na tuto tezi zprostředkovaně usuzovat (z tohoto pohledu třídíme důkazy na přímé a nepřímé, přičemž přímým přiřazujeme vyšší vypovídající potenciál pravdivosti). Zákonnost provedení důkazu má být garantem pravdivosti dokazované teze. Jinými slovy řečeno, fair způsobem vedené důkazní řízení (jež je v trestním procesu spojeno s aplikací zejména zásad rovnosti zbraní, presumpce nevinny, práva na obhajobu, in dubio pro reo) sleduje jednak nalézání pravdy v konfliktu proti sobě stojících stran, a jednak snahu o minimalizaci důkazních chyb, justičních omylů, a tím i minimalizaci přijímání nespravedlivých rozhodnutí.

Podrobný nástin kautel zásady volného hodnocení důkazů v občanském soudním řízení podal Nejvyšší soud v rozsudku sp. zn. 21 Cdo 2682/2013: „Hodnocením důkazů se rozumí myšlenková činnost soudu, kterou je provedeným důkazům přisuzována hodnota závažnosti (důležitosti) pro rozhodnutí, hodnota zákonnosti, hodnota pravdivosti, popřípadě hodnota věrohodnosti. Při hodnocení důkazů z hlediska jejich závažnosti (důležitosti) soud určuje, jaký význam mají jednotlivé důkazy pro jeho rozhodnutí a zda o ně může opřít svá skutková zjištění (zda jsou použitelné pro zjištění skutkového stavu a v jakém rozsahu, popřípadě v jakém směru). Při hodnocení důkazů po stránce jejich zákonnosti zkoumá soud, zda důkazy byly získány (opatřeny) a provedeny způsobem odpovídajícím zákonu, nebo zda v tomto směru vykazují vady (zda jde o důkazy zákonné či nezákonné); k důkazům, které byly získány (opatřeny) nebo provedeny v rozporu s obecně závaznými právními předpisy, soud nepřihlédne. Hodnocením důkazů z hlediska jejich pravdivosti soud dochází k závěru, které skutečnosti, o nichž důkazy (pro rozhodnutí významné a zákonné) podávají zprávu, lze považovat za pravdivé (dokázané) a které nikoli. Vyhodnocení důkazů z hlediska pravdivosti předpokládá též posouzení věrohodnosti důkazem poskytované zprávy podle druhu důkazního prostředku a způsobu, jakým se podle zákona provádí. Výsledky hodnocení důkazů umožňují soudu přijmout závěr o pravdivosti skutečnosti, která je předmětem dokazování, jestliže na jejich základě lze nabýt jistoty (přesvědčení) o tom, že se tato skutečnost opravdu stala, aniž by o tom mohly být rozumné pochybnosti. Vytvářejí-li výsledky hodnocení důkazů podmínky pouze pro úsudek, že je možné (více či méně pravděpodobné), že se dokazovaná skutečnost stala, a připouštějí-li tedy i možnost (větší či menší pravděpodobnost) toho, že se dokazovaná skutečnost naopak nestala, nelze učinit závěr o

pravdivosti této skutečnosti. V takovém případě soud rozhodne – jak vyplývá z výše uvedeného - v neprospěch toho účastníka, v jehož zájmu bylo podle hmotného práva prokázat tvrzenou skutečnost.“

Spojení pravdivosti a hodnocení jednotlivých důkazů se pak promítá do dvou možných procesních zásad: zásady volného hodnocení důkazů a zásady zákonné teorie průvodní (anebo teorie formálních důkazů, či zásady vázaného hodnocení důkazů).

Zopakujme již vyřčené: dle zákonné teorie průvodní „zákonný předpis závazným způsobem určuje, jak mají být provedené důkazy hodnoceny“, protože „je zcela vyloučeno, aby se vlastní názor soudce projevil v rozsudku buď vůbec, nebo jej může uplatnit v míře tak malé, že tím nelze ovlivnit konečné rozhodnutí.“¹⁹ Jinými slovy řečeno, tato koncepce hodnocení důkazů vychází z procedurální (formální) teorie pravdy: za pravdivou je považována teze, jež je výsledkem zákonem (objektivním právem, nikoli ale soudcovskou úvahou) určené procedury.

Zásada volného hodnocení důkazů pak znamená, že žádný důkazní prostředek nemá apriori zákonem (objektivním právem) stanovenou důkazní sílu a je úkolem soudce transparentně vyložit důvody, pro které určitému důkazu přiřadil určité charakteristiky věrohodnosti, závažnosti a ve výsledku i důkazní síly ve vztahu k dokazované tezi. V souvislosti s kategorií tzv. opomenutých důkazů upozornil Ústavní soud v nálezu sp. zn. III. ÚS 569/03 na další rozměr zásady volného hodnocení důkazů: „Ústavní soud v řadě svých nálezů (sp. zn. III. ÚS 61/94, III. ÚS 95/97, III. ÚS 173/02 a další) podrobně vyložil pojem tzv. opomenutých důkazů ve vazbě na zásadu volného hodnocení důkazů a kautely, jež zákon klade na odůvodnění soudních rozhodnutí. Zásada volného hodnocení důkazů tudíž neznamená, že by soud ve svém rozhodování (v úvahách nad ním) měl na výběr, které z provedených důkazů vyhodnotí a které nikoli, nebo o které z provedených důkazů své skutkové závěry (zjištění) opře a které opomene. Neakceptování důkazního návrhu obviněného lze založit toliko třemi důvody: Prvním je argument, dle něhož tvrzená skutečnost, k jejímuž ověření nebo vyvrácení je navrhován důkaz, nemá relevantní souvislost s předmětem řízení. Dalším je argument, dle kterého důkaz není s to ani ověřit ani vyvrátit tvrzenou skutečnost, čili ve vazbě na toto tvrzení nedisponuje vypovídací potencií. Konečně třetím je pak nadbytečnost důkazu, tj. argument, dle něhož určité tvrzení, k jehož ověření nebo vyvrácení je důkaz navrhován, bylo již v dosavadním řízení bez důvodných pochybností (s praktickou jistotou) ověřeno nebo vyvráceno.“

Jakkoli je při hodnocení důkazů v moderním procesu dominantní zásada volného hodnocení důkazů, v rozdílné míře se ve všech typech procesu v omezeném rámci uplatňuje i zásada zákonné teorie průvodní. Může se tak dít jednak cestou legislativní a jednak cestou judiciální. Ilustrací legislativního zakotvení prvků zákonné teorie průvodní v trestním řízení je institut nesporných skutečností dle § 314b odst. 2 a § 314d odst. 2 trestního řádu, jež se nespornými, a tedy nevyžadujícími dokazování, stávají na základě souhlasu obviněného. Ilustrací judiciálního zakotvení je nález Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 499/04, dle něhož důkaz výpovědi tzv. utajených svědků (§ 55 odst. 2 trestního řádu) nesmí být důkazem výlučným ani důkazem hlavním (rozhodujícím), a contrario může být toliko jedním z důkazů, a to důkazem podpůrným.²⁰ Jeho důkazní síla je tudíž určena apriori a neodvisí od hodnocení soudce. Příkladem dalším je „použití pachových stop jako nepřímého nebo také podpůrného důkazu“ (nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 4266/16).

Na prolínání se zásad volného hodnocení důkazů a zákonné teorie průvodní, a tedy prolínání se zásad materiální a formální pravdy v občanském soudním řízení, upozorňuje Alena

¹⁹ KEJŘ, J. *Husitská kritika soudobé teorie soudních důkazů*. In: tentýž, *Dvě studie o husitském právnictví*. Praha 1954, s. 21. Viz rovněž KEJŘ, J. *Ke zdrojům husitských názorů na teorii soudních důkazů*. Právněhistorické studie, 11 (1965), s. 9-15.

²⁰ Dle právní věty uvedeného nálezu „k odsouzení obžalovaného nemůže dojít výlučně a ani v převážné míře na základě výpovědi tzv. utajených svědků (§ 55 odst. 2 trestního řádu)“.

Winterová v souvislosti s interpretací koncepce Josefa Fialy: „Z Fialova pojetí je zřejmé, že sám princip formální či materiální pravdy chápe ... nikoli jako princip ovládající celý proces, nýbrž jako charakteristický rys jednotlivých institutů, takže se mu dokonce v jednom procesu navzájem nevylučují.“²¹

Jinými slovy vyjádřeno, právní myšlení v institutu materiální pravdy aplikuje korespondenční teorii pravdivosti (řekněme, dnes, zejména v podobě její podoby teorie falzifikace), aplikuje dále pragmatickou teorii pravdy v podobě koncepce praktické jistoty či vnitřního přesvědčení (přičemž první sleduje spíše dosažení objektivně, obecně sdílené zkušenosti a poznání, druhá spíše subjektivně, soudcem reflektovaných obou těchto kategorií). Právní myšlení aplikuje i procedurální teorii pravdivosti, a to v případech apriorního vymezení důkazní síly jednotlivých důkazních prostředků (ve smyslu zákonné teorie průvodní), a last but not least aplikuje i koherenční teorii pravdy, vyžaduje-li pro výsledek důkazního řízení (v daném případě v řízení trestním) „uzavřený řetězec důkazů“, u nějž „nesmí existovat žádná jiná reálná možnost, že by se činu mohl dopustit někdo jiný, než osoba obviněná či později obžalovaná“ (rozhodnutí Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 394/97, II. ÚS 418/99, IV. ÚS 10/02, II. ÚS 90/04, II. ÚS 2168/07 II. ÚS 3094/08, II. ÚS 4266/16).

Vraťme se ale k tendencím, jež lze v současnosti vyzorovat v oblasti hodnocení důkazů soudcem. Dle Reiner Hamma, honorárního profesora trestního práva na Goetheho univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem a významného obhájce v trestních věcech, v judikatuře revizních soudů „v obecnosti lze pozorovat tendenci zvyšovat požadavky na hodnocení důkazů v rozsudcích (nalézacích soudů – pozn. P.H.) a zároveň zvyšovat i požadavky na jejich konkretizaci“.²² Shodné konstatování vyslovuje i Günther Arzt, profesor trestního práva na univerzitách v Göttingenu, Erlangenu a v Bernu, poznamenává-li na okraj současného přezkumného řízení, že je pro něj příznačná obecná tendence oslabování těžko zprostředkovatelných resp. nezprostředkovatelných důkazních faktorů, jakými jsou zkušenost a věcná blízkost, odstranění volného prostoru pro hodnocení důkazů ze strany nalézacích soudů a přenášení procesu ostraňování vad dokazování na vyšší soudní instance“, zároveň i „tendence přinutit soudce nalézacích soudů k detailnějšímu odůvodňování jejich volného hodnocení důkazů“.²³

Postmoderní skepse k racionalitě, tudíž i k racionalitě volného hodnocení důkazů, zužování autonomního prostoru pro hodnocení důkazů nalézacími soudy, má – jak již naznačil i úvodní nástin rozhodovacích trendů českého ústavního a nejvyššího soudu – za následek vertikální posun důkazního řízení na úroveň třetí, či čtvrté soudní instance, a dále tendenci přesouvat těžiště důkazních prostředků na ty, u nichž je dán menší prostor k hodnocení důkazů (ve srovnání s výpovědí svědků kupř. na telefonní či prostorové odposlechy, záznamy telekomunikačního provozu či znalecké dokazování).

základní tezi mého zamyšlení: míra dokazování, důkazní síla a hodnocení důkazu je ovlivněno akceptovanou koncepcí pravdivosti, za ní se ale ukrývá chápání vztahu jednotlivce a společnosti, obsah lidské (individuální) a společenské sebeidentifikace: přesně ve smyslu teze Alasdaira MacIntyre, dle níž nejsou dvě minulosti, jedna minulost teoretického myšlení a ta druhá pak minulost historická. Moderna přináší akcentem na teorii korespondence, a to v jejím Kantovsko-hermeneutickém vnímání, novou formu civilizační sebeidentifikace – ve výrazu svobodného a rozumného jedince. Připomeňme, že středověk vnímal vztah jedince a celku odlišně, jako vztah, v

²¹ WINTEROVÁ, A. *Hledání pravdy v civilním procesu*, pozn. 91, s. 71. A. Winterová přitom reprodukuje Fialovo pojetí obsažené zejména v jeho studii: *Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu*. Praha 1975.

²² HAMM, R. *Die Revision in Strafsachen*. 7. Aulf., Berlin-New York 2010, s. 370.

²³ ARZT, G. *Ketzerische Bemerkungen zum Prinzip in dubio pro reo*. Berlin 197, s. 7, 9.

němž hrálo rozhodující roli společenství, tj. autorita,²⁴ z čehož pro oblast právního dokazování plyne zásadní konsekvence: důkazní síla důkazního prostředku nebyla stanovena jednotlivcem, nýbrž apriorní autoritou (Božím příkazem, či zákonem). Postmoderna přináší s sebou kritiku moderny, kritiku racionalismu a zároveň extenzi negativní svobody, přináší noetickou skepsi, zároveň ale svobodu ve smyslu osobní autonomie. Její noetická skepse tedy neústí v návratu k autoritě: německý historik Wolfgang Reinhard na tomto místě ústup vlivu paradigmát moderny, jakými jsou symetrie, linearita, racionalismus, charakterizuje metaforou příchodu „nového středověku, jemuž ale schází společné hodnotové představy“.²⁵ Důsledkem je i nárůst skepse k výsledkům soudního (nebo obecněji procesního) důkazního řízení projevující se v nárůstu složitosti soudního procesu, v nárůstu přezkumných instancí zabývajících se skutkovým nalézáním, a dále v nárůstu požadavků na míru dokazování i v případech zákonem redukované míry dokazování. Lze tedy mluvit o dvou tendencích: institucionálním bujení procesního práva a nivelizaci požadavků na míru dokazování. Jsme dále svědky „technizace“ důkazního řízení, nárůstu víry ve spolehlivost takových důkazních prostředků, mezi něž patří telefonické a prostorové odposlechy, záznamy telekomunikačního provozu, DNA identifikace, obrazová identifikace osob. Konečně, současné posuzování míry dokazování u nejvyšších soudních instancí nabízí obraz postmoderní dekonstrukce a postmoderní fragmentace: defilují před námi stanoviska klonící se ke koncepci materiální pravdivosti, praktické jistoty, pravděpodobnosti i vnitřního přesvědčení soudce. Vzájemně se míchá argumentace důkazním řízením trestním, důkazním řízením civilním, a nadto, jako forma průniku postmoderního vnímání svobody jako osobní autonomie, se objevuje i nový moment: snížení vyžadované míry dokazování u procesní strany, jež je soudem považována za „slabší“ z důvodů „objektivních“, čímž se ve snížení požadované míry dokazování pro jednu stranu civilního řízení nachází metoda kompenzace této nerovnosti.

Emil Ott upozorňuje na pozvolné, nikoli revoluční prosazování se zásady volného hodnocení důkazů ve vztahu k zákonné teorii průvodní: „Od zavedení zákonníka obchodního (1863) a řízení ve věcech nepatrných (1873) čím dále tím více v rakouském právu procesním nabývala půdy zásada volného uvažování výsledků průvodních uznána byvši četnými zákony speciálními, až v novém soudním řádě opanovala pole.“²⁶ Dnešek nám rovněž nabízí obraz obsahující modifikace paradigmátu zahrnujícího dva momenty: zásadu volného hodnocení důkazů spjatou s korespondenční teorií pravdivosti (objektivní teorií míry pravdivosti) a vnitřního přesvědčení soudce, pojmu spjatého s představou svobodného, rozumného a odpovědného jednotlivce (subjektivní teorií míry pravdivosti). Na rozdíl od časů Emila Otta však postrádáme směřování. Vycházím-li z předpokladu, dle něhož míra dokazování v právu, jakož i akceptovaná koncepce pravdivosti je principiálně určena nahlížením na vztah jednotlivce a společenství, mohu si pak pouze přát, aby Evropa, a jako její součást i prostředí české, nově promýšlely složité proporce mezi svobodou člověka a hodnotami identifikujícími společnost.

---

²⁴ LE GOFF, J. *La Civilisation de l'Occident médiéval*. Paris 1964, 1982. Cit dle českého překladu: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991, s. 108-109: „Snažíme-li se k lidem středověké západní Evropy přiblížit v jejich individuálnosti, poznáme brzy, že jednotlivci nejen patří, jako v každé společnosti, každý k několika skupinám nebo společenstvím, ale ve středověku jako by v nich spíše zanikali, než se v nich uplatňovali. ... Je příznačné, že jednotlivec ve středověku dlouhý čas neexistuje ve své fyzické jedinečnosti. Ani v literatuře, ani v umění osoby nejsou popsány nebo vykresleny se svými zvláštnostmi. Každá je redukována na fyzický typ, odpovídající jejímu postavení, její sociální kategorii. ... Středověký člověk nemá vůbec smysl pro svobodu v moderním chápání toho slova. Svobodou je pro něj výsada, a slova se raději užívá v plurálu. ... Není svobody bez společenství. Svoboda může spočívat jen v závislosti, kdy představený zaručuje podřízenému respektování jeho práv.“

²⁵ REINHARD, W. *Geschichte des modernen Staates. on den Anfängen bis zu Gegenwart*. München, 2007, s. 123.

²⁶ OTT, E. *Soustavný úvod nového řízení soudního*, pozn. 47, s. 88.